

ענת הלמן

בגדי הארץ החדשה

מדינת ישראל הצעירה בראי הלבוש והאופנה

ענת הלמן

בגדי הארץ החדשה

מדינת ישראל הצעירה בראי הלבוש והאופנה

ענת הלמן

בגדי הארץ החדשה

מדינת ישראל הצעירה בראי הלבוש והאופנה

מרכז ולמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

המערכת המדעית

פרופ' יוסף הקר (יו"ר), פרופ' דוד אסף, פרופ' אלימלך הורוביץ, פרופ' יפעת וייס, מר צבי יקותיאל, פרופ' גדעון פוקס, ד"ר אמנון רז-קרקוצקין
מרכזת המערכת: מעין אבינרי-רבהון

עריכה לשונית: ענת גולדנברג
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חוכב

ספר זה יוצא לאור בסיוע

משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות והאמנויות

האוניברסיטה העברית בירושלים:

הקרן ע"ש אלכסנדר ר' דושקין שבמכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן
הקרן ע"ש אריה (ליאו) לובין, הפקולטה למדעי הרוח
מרכז צ'ריק לתולדות הציונות, היישוב ומדינת ישראל

מסח"ב ISBN 978-965-227-290-4

מספר קטלוגי 185-614 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, תשע"ב

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2012

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

עיצוב: גאמא עיצובים, ירושלים

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	פתח דבר
9	הקדמה
	ביגוד או אופנה 9 ; ביגוד ואופנה בעידן המודרני 13 ; ראשית המדינה 15 ; בגדי הארץ החדשה 17
19	פרק ראשון: ביגוד והגמוניה
	האתוס הממלכתי 20 ; שני דגמים דומיננטיים 23 ; הדגם הפשוט מול הדגם המהוגן 35 ; גבולות ההגמוניה 45
48	פרק שני: אופנה, ערקנות ואפולוגיה
	מנגנון האופנה ו"המראה החדש" 48 ; אופנה מקומית: ייצור וייצוא, פרסום ועיצוב 53 ; תצוגות אופנה 61 ; דיווחים ודיונים על אופנה בעיתונות 71
80	פרק שלישי: בגדי צנע
	הקצבת הלבשה והנעלה 82 ; תעשייה, מסחר ופרסום בקיצוב ובפיקוח 85 ; תגובות הצרכנים 90 ; אופנה בימי הצנע 98 ; אופנה וקיצוב, מותרות וצרכים 111
115	פרק רביעי: הוא והיא
	אופנה ומגדר 116 ; נשים, גברים ומרחב הטיפוח 118 ; אידיאל יופי נשי וגברי 136
146	פרק חמישי: תרבויות משנה
	מיעוטים 149 ; עולים חדשים 156 ; חרדים 169
179	פרק שישי: הלבשה בקיבוצים
	בגדי עבודה ובגדי שבת 181 ; מוסדות ההלבשה 186 ; חופש ושוויון 190 ; שינוי, שוני וצייתנות 196 ; הייחוד הקיבוצי 203

פרק שביעי: בגדי עבודה ומדים 209

בגדי עבודה 209 ; עם במדים 219 ; מדי צה"ל, נוכחותם ותפקידם הייצוגי 223 ;
מורשת הפלמ"ח והפשטות הישראלית 230 ; מדים ומגדר 233

פרק שמיני: אני במזרח ולכי במערב 242

עליית האופנה האמריקנית 242 ; בין פריז להוליווד 246 ;
השפעות זרות בתחפושות פורים 264 ; אלגנטיות, זוהר וספורטיביות 275

פרק תשיעי: בגד לאומי 282

אופנה ישראלית 285 ; תלבושת "עממית" ובגדי ייצוג 290 ; מראה טיפוסי 299

סיכום 305

הערות 313

הערות להקדמה 313 ; הערות לפרק ראשון 315 ; הערות לפרק שני 324 ;
הערות לפרק שלישי 333 ; הערות לפרק רביעי 341 ; הערות לפרק חמישי 351 ;
הערות לפרק שישי 360 ; הערות לפרק שביעי 366 ; הערות לפרק שמיני 375 ;
הערות לפרק תשיעי 386 ; הערות לסיכום 390

רשימת המקורות 393

ארכיונים ואוספים 393 ; עיתונות לסוגיה 394 ; ספרים ומאמרים 395 ;
אתרים אלקטרוניים ותוכניות טלוויזיה 427

מפתח 429

פיתח דבר

ספר זה מתבונן בשנותיה הראשונות של מדינת ישראל מבעד לתחום הביגוד והאופנה. הוא משחזר ומנתח דפוסי לבוש כדי להיטיב להבין בעזרתם את החברה הישראלית בשנים 1949-1956. הוא בודק כיצד נקשרו תחומי האופנה והביגוד, אם ישירות ואם בעקיפין, בכמה מהמשימות המרכזיות של מדינת ישראל הצעירה: ניסיונה להתגבר על משבר המלחמה ולכונן כלכלה משגשגת; לקלוט אליה מהגרים יהודים במספר חסר תקדים בתולדותיה; להגן על גבולותיה; לייסד מנגנון מדיני מודרני ולעצב זהות לאומית ישראלית. ועוד זאת, באמצעות האופנה והביגוד אפשר להאיר צדדים בלתי רשמיים בתרבות הישראלית המתהווה ובחוויות היומיום של אזרחי המדינה, וכך לחשוף גם ערכים ותפישות שלא נוסחו לכלל דוקטרינה מילולית סדורה. מקרה החקר הישראלי יכול לספק דוגמה היסטורית קונקרטית ותובנות על תופעת הביגוד בכלל: על הבדלים בין ביגוד לבין אופנה; על חלקו של הלבוש ביצירת הגמוניה ובאישושה; על היחסים בין אופנה לבין אופנות-נגד; על דרכים שבהן הביגוד מסמן שייכות-מגדרית, חברתית, מקצועית, דתית ואתנית, ועל דרכים שבהן הביגוד והאופנה משקפים השפעות זרות לצד חתירה לייחוד לאומי.

בגדי הארץ החדשה הוא חלק ממחקר מקיף על תרבות היומיום בישראל בשנות החמישים, שנערך בשנים תשס"ג-תשס"ז במימונה הנדיב של קרן המדע הלאומית (מלגה מספר 032.2321). הוצאתו לאור של הספר התאפשרה בזכות הסיוע של שלוש קרנות של האוניברסיטה העברית בירושלים: הקרן ע"ש אריה (ליאו) לובין, הפקולטה למדעי הרוח; הקרן ע"ש אלכסנדר ד' דושקין, המכון ליהדות וזמננו ע"ש אברהם הרמן; ומענק מאת מרכז צ'ריק לתולדות הציונות, היישוב ומדינת ישראל.

יש לציין את תרומתם הנכבדה של עוזרי המחקר אשר עבדו עמי – ארז הקר, שירה מאירסון, אריק מורן ונוח בנינגה, שאיתרו ואספו בכישרון רב את המקורות ההיסטוריים. אלה לוקטו באוספים שונים של בית הספרים הלאומי בגבעת רם, בספריית הר הצופים למדעי הרוח והחברה ע"ש בלומפילד, בארכיון הציוני המרכזי, בארכיון מכללת שנקר, באוסף העיתונות של בית אריאלה, בנגוז המדינה, בארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, במכון לחקר תנועת העבודה והחלוץ ע"ש פנחס לבון, במכון ז'בוטינסקי, בארכיון הסרטים היהודיים ע"ש סטיבן שפילברג, בארכיון ההיסטורי של עיריית תל-אביב-יפו, בארכיון העירוני של עיריית ירושלים, בארכיון העיר חיפה, בארכיון יד טבנקין, בארכיון תנועת הקיבוץ הדתי, ובארכיונים המקומיים של הקיבוצים אפיקים, קריית ענבים, הזורע ואלונים. חן חן לארכיונאים, לספרנים ולשאר העובדים במוסדות אלה.

אני אסירת תודה לאיילה רז, שקראה את טיוטת הספר והצעותיה היו לי לעזר רב, ולמרדכי בראון, אשר בדק את הפרק העוסק במדי צה"ל ותרם שלל הערות מחכימות.

אני שמחה להודות לרחלי נתן על עזרתה בניהול תקציב המחקר ולציפי ביבליניק על הסיוע בהדפסות; לאמיר הלמן על הסברים על הרקע הכלכלי; לשרה ונחום גרוס, לקימי קפלן ולילנית קונופני על מקורות ראשוניים ומשניים שהעמידו לרשותי; ליעל זרובבל על עצות מועילות בדבר מבנה הספר ותכניו; לדני הלמן על הכותרת הקולעת.

תודות לעושים במלאכה כהוצאת הספרים של מרכז זלמן שזר – מעין אבינרי-רבהון, צבי יקותיאל, יחזקאל חובב ודבורה קליין; לגאמא עיצובים על עיצוב הטקסט, ולרעיה טפלא-גלבווע על העיצוב היפה של העטיפה. זכיתי לשוב ולעבוד עם העורכת הלשונית ענת גולדנברג, ועל חלקם בשיפור הטקסט תודתי נתונה גם לשני הקוראים-השופטים מטעם ההוצאה, אורית רוזין וחיים חזן.

תודה מיוחדת לארבעה, שליוו מחקר זה מראשיתו וסייעו לי רבות בתכנונו של הספר, בגיבושו ובליטושו: עמנואל סיון, עזרא מנדלסון, עתליה הלמן וענת פלג.

הקדמה

ביגוד או אופנה

בעשורים האחרונים זוכה תחום הביגוד למעמד אינטלקטואלי מכובד מזה שקיבל בעבר. מאחר שחוקרי תרבות מנסים להתחקות אחר מגננונים ותהליכים של עיצוב זהויות, אותן תכונות של הביגוד אשר הפכוהו בעבר לנושא מחקר בלתי־ראוי לכאורה – זמניותו, שטחיותו, השתנותו, גיבובו – הן הן המעניקות לו כעת את כוחו לשמש אשנב מועיל לבחינת התרבות.¹ ביגוד מחבר בין הגוף הביולוגי לבין הישות החברתית, בין הפרטי לבין הציבורי. דרך תרבות הביגוד אפשר לחדור אל לב לבה של ההיסטוריה החברתית, שכן דפוסי הלבשה חושפים שינויים בהתנהגות הכלכלית ומשקפים נורמות דתיות, מוסריות ופוליטיות. אפשר ללמוד רבות על פגיעותה של חברה, על פעילותה הפנימית, על ביטחונה או היעדר ביטחונה התרבותי, בעזרת עיון מעמיק בדפוסי הביגוד שלה.² בפרקי הספר יידונו בהרחבה סוגיות תאורטיות והיסטוריות הקשורות בצדדים ספציפיים של תחום הביגוד, ואילו בהקדמה זו נעמוד בקצרה רק על כמה נקודות כלליות ומקיפות בדבר ביגוד ואופנה, משמעויותיהם ודרכי הקירתם.

סוגיה תאורטית מרכזית בספרות המחקר על אודות האופנה ותולדותיה היא עצם הגדרת האופנה והבדלתה, או אי־הבדלתה, מתופעת הביגוד בכלל. יש חוקרים המגדירים "אופנה" פעילות אנושית בסיסית ואוניברסלית ומכלילים במונח זה כל שימוש בבגדים לצורך תקשורת בין־אישית וחברתית.³ גישה המטשטשת נאף מבטלת את ההבדלים בין אופנה לבין ביגוד. במילון אבן־שושן אופנה מוגדרת "מורדה, הדוגמה והאופן המקובלים בזמן מסוים ובמקום מסוים – בצורת לבוש, בניין, רהיטים, כלים וכיוצא בהם". "בגד", לעומת זאת, מוגדר באופן כללי יותר: "לבוש, כסות לגוף" או "כיסוי, מכסה, ציפוי", ואילו "ביגוד" הוא "הלבשה, מערכת בגדים, אספקת בגדים". המילה "לבוש" פירושה לא רק בגד, כסות לגוף ומדים, אלא גם כיסוי, קליפה ומסגרת. יש חפיפה מסוימת בין אופנה לבין בגד ולבוש, וצורת הלבוש היא הדוגמה הראשונה והבולטת לאופנה. אך לעומת הביגוד, המצביע על הפן הכללי, המקיף והטכני של כיסוי הגוף, האופנה קשורה לנורמות חברתיות ולפן האסתטי והסגנוני.⁴ האופנה חלה לא רק על ביגוד אלא גם על תחומים אסתטיים אחרים, ועם זאת היא אינה כוללת את כל צורות הביגוד למיניהן. ההיסטוריון של האופנה כריסטופר ברווארד גורס שאופנה היא "ביגוד אשר עוצב בראש ובראשונה למען איכותו ההבעתית והדקורטיבית, קשור בקשר הדוק להכתבות קצרות־הטווח של השוק, להבדיל מבגדים הקשורים לעבודה או למטרות דתיות".⁵